

IDEILE LUI SENECA DESPRE STIL

DE

G. GUȚU

Stilul lui Seneca este atât de izbitor, captivant uneori, iritant alteori, dar totdeauna interesant, pare atât de apropiat de stilul unui moralist modern de exemplu, că nu e de mirare dacă constituie și va constitui multă vreme obiect de cercetări fie de amănunt, fie mai generale.

În frumoasa lui carte *Sénèque prosateur*, A. Bourgery face observația că latina lui Seneca pare într-atât scrisă de un modern, încît, dacă un școlar ar folosi-o în temele lui, ar părea unui latinist neprevenit că folosește construcții calchiate după limba lui maternă. Dar nu despre stilul lui Seneca vom discuta acum, ci despre ideile cu privire la stil ale lui Seneca însuși. A. Guillemin, care a reluat în ultimul timp problema dacă acest stil atât de original, atât de captivant pentru tineretul vremii aceleia — *tum autem solus hic fere in manibus adulescentium fuit*¹ — este rezultatul unei doctrine, al unei concepții realizate în scrisul său sau nu, își intitulează un articol recent: *Sénèque second fondateur de la prose latine*². Această formulă izbitoare este, ce-i drept, îndată atenuată prin următorul adaos: « Les anciens considéraient comme un nouveau fondateur d'une ville ou d'une institution celui qui les développaient, les adaptaient mieux à leur destination, leur donnaient comme une nouvelle existence. C'est en ce sens que j'appelle Sénèque le second fondateur de la prose latine »³. Oricum, și cu această revenire, o fundare presupune o concepție teoretică, o doctrină formulată sistematic, persistent aplicată etc. Este acesta cazul lui Seneca? A. Guillemin închipuie într-adevăr o construcție, face din Seneca un teoretizant în această problemă, îl face, cu toată cunoscuta lui greco-fobie, debitorul *Tratatului despre sublim* și al lui Dionysios din Halicarnas, afirmă⁴ că epistola 100, în care se analizează stilul lui Papirius Fabianus, este « un adevărat manifest literar », că vederile lui Cicero din Orator « au ocupat meditațiile lui Seneca, au

¹ Quint. X, 1, 125

² RÉL, XXXV, 1957, p. 265—284.

³ Id. *ibid.*, p. 265.

⁴ Vezi mai ales studiul *Sénèque directeur d'âmes*, RÉL, XXXII, 1954. p. 254.

influențat asupra doctrinei sale literare », în sfârșit atribuie autorului nostru preocupări teoretice, sistematice și speciale, care dau despre Seneca o imagine greu de admis. O analiză, cu textul în mână și neavansînd mai mult decît spune el, mi se pare utilă. E ceea ce, restrîngînd discuția la strictul necesar, voi încerca în paginile ce urmează.

S-a făcut observația că ideile despre stil ale lui Seneca se găsesc aproape numai în cinci-șase epistule către Lucilius (ep. 40; 59, 4—7; 75, 1—7; 100; 114; 115, 1—2, 18), la care se pot adăuga cîteva neînsemnate observații în restul operei¹; că, afară de epistula 114, despre cauzele și formele corupției stilului, în celelalte patru-cinci se vorbește numai ocazional despre stil. Chiar acest fapt: spațiul redus pe care-l ocupă, raportat la întreaga operă, dezbaterea acestui gen de idei, împrejurarea că ele nu se întîlnesc decît aproape numai în *Epistulae ad Lucilium*, că adică nu au preocupat și nu și-au găsit expresia decît într-o operă scrisă cu 2—3 ani înainte de finele vieții scriitorului, în fine, că, exceptînd ep. 114, și aceasta numai aparent, ele nu sînt tratate decît ocazional, aduse în discuție sau ducînd la idei ale predicăției morale ale filozofului, ne arată că nu-i vorba aci de o « doctrină », de un « manifest literar », de « cea de-a doua fundare a prozei latine », formule care amintesc bătăliile literare franceze, ci de dezvoltări firești, de observații asupra scrisului ca reflectare a vieții morale a unei societăți angajate într-o grea criză.

Să trecem sumar în revistă ideile lui Seneca despre stil:

În ep. 40 e vorba despre Serapion, un filozof ambulant, unul dintre acei *circulantes* care sosise tocmai în Sicilia și uimea lumea cu debitul său verbal uluitor. « Nu admit acest lucru la un filozof, a cărui vorbire, ca și viața, trebuie să fie cumpănită; dar nimic nu-i cumpănit acolo unde-i pripeală și grabă... Fii convins că această însușire de a vorbi repede și mult se potrivește mai degrabă cu un precupeț, decît cu un om care expune un lucru important și serios. Nu admit ca vorbele cuiva să cadă picătură cu picătură, dar nici să gonească... »². Precum se vede, este vorba aici mai mult de *pronuntiatio*. Și totuși, o idee mai generală, care merită să fie reținută: « Mai adaugă și vorbirea care se pune în slujba adevărului trebuie să fie nemeșteșugită și simplă » (*Adice nunc, quod quae ueritati operam dat oratio, incomposita esse debet et simplex*)³.

¹ Textele sînt citate la T. A. H. Müller, *Animadversiones ad L. Annaei Senecae epistulas quae sunt de oratione spectantes*, 1910.

² Ep. 40, 2, 3: *Hoc non probo in philosopho, cuius pronuntiatio quoque, sicut uita debet esse composita: nihil autem ordinatum est quod praecipitatur et properat... Sic itaque habere istam uim dicendi rapidam atque abundantem aptiorem esse circulanti quam agenti rem magnam ac seriam docentique. Aequae stillare illum nolo quam currere.*

³ Ep. 40, 4. A. Gercke, *Seneca-Studien* (1894, p. 135) alături par. 2. *Hoc non probo in philosopho, cuius pronuntiatio quoque sicut uita debet esse composita...* de par. 4 al aceleiași scrisori: *Adice nunc, quod quae ueritati operam dat oratio, incomposita debet esse et simplex* și vedea, ca și în alte cazuri, o contradicție de care autorul nostru nu s-ar fi tulburat: « Auch betrifft der Composition oder kunstvollen Form und Ordnung widerspricht er sich... În primul caz e însă vorba de *pronuntiatio*, care, ca și viața filozofului trebuie să fie *cumpănită*, și în al doilea rînd S. ne spune că vorbirea filozofului trebuie să fie nemeșteșugită, să nu fie artificială, ci simplă, naturală: nici o contradicție așadar, și e bine că atît Hense cît și Beltrami, în edițiile lor, au lăsat textul nealterat.

Atragem de la început atenția asupra acestei recomandări a naturaleții și simplității în vorbire, a chipului în care autorul nostru condamnă exprimarea artificială, meșteșugită, vorbirea care *plus sonat quam ualeat*, chiar dacă cercetătorii îi vor reproșa tocmai lipsa unor însușiri pe care le recomandă.

În ep. 59, 4–7, folosind la începutul scrisorii cuvîntul *voluptas*, Seneca adaugă: «Permite-mi să folosesc cuvintele în sensul lor obișnuit; nu le raporta la înțelesul lor în filozofia stoică» (*Permitte enim mihi uti uerbis publicis, nec illa ad significationem stoicam reuoca*). În interesul predicățiunii morale, filozoful folosește deci limbajul comun, vorbește ca toată lumea (*uerba publica*), evitînd limbajul tehnic și prin aceasta adoptă un principiu de bază al stilului clasic. Lăudînd stilul lui Lucilius, Seneca îi recunoaște următoarele calități: «Ții în frîu cuvintele. Vorba nu te fură și nu te duce mai departe decît îți propui. Sînt mulți aceia care sînt ispițiți să scrie despre ce nici nu gîndeau de dragul unui cuvînt care le place. Aceasta nu ți se întîmplă: totul este strîns și potrivit conținutului (*pressa sunt omnia et rei aptata*). Vorbești atît cît vrei, lăsînd să se înțeleagă mai mult decît exprimi. Este într-asta dovada unui fond mai adînc. Se vede astfel că spiritul tău nu are nimic de prisos, nimic umflat. Găsesc, cu toate acestea, metafore (*translationes uerborum*) nu prea îndrăznețe, ci de acelea care și-au făcut proba. Găsesc comparații de care, dacă cineva ne-ar opri să ne folosim, socotindu-le permise numai poezilor, aș crede că n-a citit pe nici unul dintre vechii noștri scriitori, care nu alergau după vorbirea menită să le aducă aplauze. Ei, care se exprimau simplu și numai ca să arate ceva (*qui simpliciter et demonstrandae rei causa eloquebantur*), sînt totuși plini de comparații, nu din motivul pentru care ele sînt necesare poezilor, ci ca să vină în ajutorul neputinței noastre și să pună cititorul sau auditorul în fața unui lucru viu»¹. Un stil natural, simplu, adaptat conținutului, nu lipsit de mijloacele scrisului literar (*imagines, translationes uerborum, parabola*), dar aceasta numai atît cît este necesar ca să pună în lumină ideile (*demonstrandae rei causa*), mijloace impuse de insuficiența limbajului comun (*ut imbecillitatis nostrae adminicula sint*). Remarcăm și aci apelul la simplitate, condamnarea vorbirii care vinează aplauzele (*plausibilis oratio*).

Lucilius se plînsese, o aflăm din primul rînd al ep. 75, că Seneca îi scrie cam neglijent, și autorul nostru îi răspunde: «Dar cine vorbește îngrijit, afară de cel care vrea să vorbească afectat? Precum mi-ar fi vorba, dacă am ședea alături sau ne-am plimba, nemeșteșugită și liberă, așa aș vrea să-mi fie și «scrisorile», care nu au nimic căutat, nimic făcut. Dacă s-ar putea, aș vrea mai bine să-ți arăt, decît să-ți spun, ce simt. Chiar dacă aș vorbi în public, n-aș bate din picior, n-aș agita brațele, n-aș ridica glasul. Aș lăsa aceste mijloace oratorilor, mulțumindu-mă doar să-ți împărtășesc ideile, *pe care nu le-aș împodobi, dar nici nu le-aș înjosi*. Aș vrea numai să fii convins că spun doar ce gîndesc, și nu numai ce gîndesc, dar și iubesc...». (75, 1–3). «N-aș dori... ca stilul în care se îmbracă idei atît de înalte să fie sărac și uscat, căci filozofia nu respinge talentul, deși nu se cade să ne străduim prea mult cu căutarea cuvintelor. Ținta noastră să fie, într-un cuvînt, aceasta: să vorbim cum gîndim, să gîndim cum vorbim, vorbirea

¹ Ep. 59, 5–7.

să fie în concordanță cu felul nostru de viață » (ep. 75, 4). Și apoi, o frumoasă comparație între doctorul trupesc și cel sufleteș: fiecare caută doctorul care să-l vindece; dacă acesta vorbește frumos, cu atît mai bine, dar aceasta nu e ceva esențial. Altminteri, este ca și cum cineva ar căuta ca un bun cîrmaci de corabie să fie și un om frumos. Și scrisoarea continuă despre medicul sufleteș, despre trepte către desăvîrșire, lauda perfecțiunii morale.... Aceeași idee, așadar, a simplității, naturaleții, sincerității în exprimare (*sermo illaboratus et facilis*) care nu înseamnă însă sărăcie, trivialisare a conținutului.

Ideile din ep. 100, în care Seneca apără stilul profesorului său Papirius Fabianus, merg în același sens. Și aci discuția pornește de la o observație a lui Lucilius: scrisul lui Fabianus e neglijent; omul nu are compoziție. La aceasta Seneca, admitînd în parte acuzația, atrage atenția că e vorba de stilul unui filozof a cărui misiune e să pună în ordine viața morală, nu cuvintele (*mores ille, non uerba composuit*), că așa-zisa lipsă de compoziție a lui Fabianus își are grația ei, că nu e vorba de neglijență, dar filozoful nu se preocupă de stil (*Fabianus non erat neglegens in oratione, sed securus*), care la dînsul nu e nici șlefuit, nici chinuit (*nec tractata, nec diu torta*), că vorbirea lui curge bogată, generoasă, fără a fi totuși dezordonată. Un filozof nu se poate ocupa de un lucru atît de mărunț (*pusilla res*): căutarea cuvintelor. Fabianus s-a dedicat unor lucruri mai înalte; prin aceasta, fără a urmări un asemenea scop, elocvența îl urmărește ca umbra (*eloquentiam uelut umbram, non hoc agens, trahit*)¹. « De aceea n-ai să găsești la el nimic trivial: termenii sînt aleși, nu vînați și nici folosiți împotriva înțelesului firesc, sau denaturați, după moda timpului nostru: deși luate din vorbirea comună, cuvintele sînt scinteietoare » (*Itaque nihil inuenies sordidum: electa uerba sunt, non caplata, nec huius saeculi more contra naturam suam posita et inuersa, splendida tamen, quamuis sumatur e medio*)¹. Dacă trecem peste comparația lui Fabianus cu Cicero, Asinius Pollio și Titus Livius, deși acum considerațiile despre stil ocupă întreaga scrisoare, vedem că se exprimă aceeași idee ca și în celelalte: a naturaleții, a simplității, în numele căreia se combate atît trivialitatea, cît și stilul căutat, torturat. E vorba de o intervenție ocazională, nou prilej pentru Seneca de a exprima aceeași idee, și nu de un manifest. Cuvintele vor fi luate *e medio*: aceasta păzește pe filozof și de trivilitate și de bizareria unei false originalități.

Epistula 114 tratează despre cauzele corupției stilului; s-ar zice, de astă dată, o scrisoare dedicată anume acestei probleme și nu exprimarea în treacăt a unor idei despre stil. Observăm însă că, dacă ar fi să credem în realitatea epistolară a operei, scrisoarea este ocazionată de o întrebare a lui Lucilius în această privință (*Quare quibusdam temporibus prouenerit corrupti generis oratio quaeris...*)² și, apoi, că această corupție a stilului e pusă pe seama corupției morale a vremii, ca simptom al crizei sociale a epocii. Seneca se află, așadar, în rolul său obișnuit: analizează viața morală a contemporanilor, descoperă domeniile în care corupția se exercită, de astă dată vorbirea contemporanilor, luptă pentru combaterea răului, potrivit învățăturii stoice. Vom vedea că, deși cuprinzînd numeroase idei

¹ Ep. 100, 5.

² Ep. 114, 1.

care-și au interesul dincolo de ceea ce filozoful intenționa, ideea dominantă a scrisorii este aceeași pe care am văzut-o exprimată în scrisorile anterioare: recomandarea vorbirii naturale, nemeșteșugite, a unui just echilibru între vorbirea căutată și cea neglijentă, între originalitatea cu orice preț și vorbirea cea mai comună (*alter se plus iusto colit, alter plus iusto neglegit; ille et crura, hic ne alas quidem uellit*)¹. Ceea ce merită însă să fie subliniat este că Seneca afirmă și ilustrează cu numeroase exemple ideea că stilul este omul, că el este în continuă schimbare, că nu are reguli fixe și că această schimbare e în raport cu epoca a cărei expresie este (*talis hominibus fuit oratio qualis uita. Oratio certam regulam non habet: consuetudo illam ciuilitatis, quae nunquam in eodem diu stetit, uersat*)². Aci comparația cu idealul perfecțiunii oratorului la Cicero ni se impune și ea ne explică în bună măsură atât trăsăturile fundamentale ale stilului anean și ideile lui Seneca despre stil cât și vehemența aprecierilor asupra scrisului autorului nostru, rostite de un Quintilianus, Fronto sau Aulus Gellius, ca și judecata superior indulgentă a lui Tacitus, care-l caracteriza: *ingenium amoenum et temporis eius auribus accomodatum* (spirit atrăgător, adaptat gustului epocii sale)³. De o parte idealul unei perfecțiuni în afara timpului, căutarea formei ideale, a unui tip ideal (*optimi species et quasi figura dicendi*)⁴, «care nici cu ochii, nici cu urechile, nici cu vreun alt simț, ci numai cu gândul și cu mintea se poate cuprinde» (*quod neque oculis, neque auribus, neque ullo sensu perspicere potest, cogitatione tantum et mente complectitur*)⁵, de alta simțul devenirii istorice, al transformării lucrurilor, al raporturilor dintre societate și formele culturii și îndeosebi dintre viața socială și vorbire, firește cu limitările pe care doctrina stoică le impunea. Această poziție ne explică 1) atitudinea lui Seneca față de Cicero, 2) ideile, mai bine zis, ideea cu persistență exprimată în toate scrisorile, despre natura lea în vorbire, adică despre necesitatea adaptării stilului la cerințele impuse de momentul istoric, 3) atitudinea unor contemporani sau a unor scriitori posteriori, profesori sau anticari, lipsiți de simțul actualității, incapabili de a se elibera de modelele perfecțiunii prozei clasice. S-a observat că, spre deosebire de Cicero, Seneca citează foarte rar scriitorii din epocă preclasică, un Naevius, Ennius, Accius, Terentius și uneori numai spre a observa cât de mult stilul lor a îmbătrânit, sau exprimându-și temerea că asemenea citate i-ar putea da aparența unui pedant⁶, că, dintre scriitorii epocii clasice chiar, Horatius, Ovidius sînt rar citați, cu excepția lui Vergilius, admirat (*maximus uales*) și citat cu versuri din opera lui de peste 100 de ori. Cicero, cu toate că deseori ideile filozofiei morale tratate de ambii gînditori sînt

¹ Ep. 114, 14.

² Ep. 114, 2; 114, 13.

³ Ann. XIII, 3.

⁴ Cic. Or. 2.

⁵ Id. *ibid.* 8.

⁶ cf. Ep. 58,5: *non id ago nunc hac diligentia, ut ostendam, quantum tempus apud grammaticum perdiderim, sed ut ex hoc intellegas, quantum apud Ennium et Accium uerborum silus occupauerit* . . . și Ep. 108, 35: *Sed ne et ipse, dum aliud ago, in philologum aut grammaticum delabar, illud admoneo, auditionem philosophorum lectionemque ad propositum beatæ uitæ trahendam, non ut uerba prisca au ficta captemus et translationes improbas figurasque dicendi* . . .

aceleași, este relativ rar citat, fără aproape nici o recunoaștere a valorii sale ca filozof, cu o recunoaștere rezervată a valorii sale în alte domenii și doar în chestiuni neînsemnate. Este evident că Seneca se abține de la o judecată cuprinzătoare și netă asupra marelui său înaintaș, la care, prin natura ideilor tratate ar fi fost natural să se refere mai des. Nici o discuție, în nici o împrejurare, despre ideile filozofice, foarte puțin, și neînsemnat lucru, despre Cicero oratorul sau omul politic, o atitudine diferită de a tatălui său, Seneca Retorul, care afirmase: *illud quidem ingenium, quod solum populus Romanus par imperio suo habuit* («Cicero e de fapt singurul spirit de proporțiile imperiului roman») ¹. Urmărirea după index a locurilor în care Cicero e amintit, deși plictisitoare, e totuși folositoare.

Ne grăbim însă a adăuga că această rezervă păstrează totuși marginile respectului, fie admirația pe care tatăl său o purtase marelui arpinat, fie conștiința locului pe care Cicero îl ocupă în cultura romană l-au oprit pe Seneca, pe cât putem cunoaște după operele care ne-au rămas, de la tot ce ar fi însemnat o apreciere neconvenabilă.

Să ne întoarcem la ideile cuprinse în ep. 114 despre cauzele corupției stilului. Mai întâi formele sub care ea se prezenta: Seneca condamnă pe de o parte *inflata explicatio*, exprimarea retorică și, în opoziție cu aceasta, o exprimare *infracla et in morem cantici ducta*, înțeleg și traduc «o exprimare tăiată și desfășurându-se ca un fel de recitativ muzical (viciu pe care atât Quintilian cât și Plinius îl combat) ², pe de altă parte sensurile îndrăznețe date cuvintelor (*sensus audaces*) și, în opoziție, ideile insuficient exprimate, pe care trebuie mai mult să le bănuiești, întregindu-le cu mintea, în sfârșit metaforismul bolnăvicios. Aceste forme de corupție ale stilului reflectă pînă la urmă, afirmă Seneca, moravurile societății și ele se pot vedea nu numai în vorbire, ci în orice forme de manifestare ale vieții sociale. Fiecare epocă își are «culoarea» ei. Un exemplu de viață disolută și de stil disolut este Maecenas. «Felul lui de viață este prea bine cunoscut, zice Seneca, ca să mai fie nevoie să-l descriu acum. Se știe prea bine cum umbla, cât de căutat era, cât de mult dorea să se facă remarcat, cât ținea să-și etaleze viciile. Ei bine, stilul lui nu-i tot atât de necontrolat, pe cât era el de dez-mățat? Vorbirea lui nu-i tot atât de bizară pe cât îi era îmbrăcămintea, lumea din jurul lui, casa, soția? Ar fi fost un om de mare talent, dacă și l-ar fi îndrumat pe o cale mai dreaptă, dacă n-ar fi căutat să se facă neînțeles, dacă n-ar fi fost, și în stil, un risipit. De aceea și vorbirea lui este ca a unui om beat, încilcită, fără noimă, abuzînd de toate libertățile ³». Și Seneca ne dă o probă de acest stil, căruia i-am putea găsi asemănarea și-n vremurile mai apropiate de noi, citînd dintr-o lucrare a lui Maecenas. Locul este atât de muncit și, apoi, împreunarea cuvintelor atât de bizară, încît cu greu se ajunge la o traducere mulțumitoare. Ca încheiere la acest exemplu Seneca spune: *Haec uerba tam improbe structa, tam neglegenter abiecta, tam contra consuetudinem omnium posita ostendunt mores quoque non minus novos et prauos et singulares fuisse* ⁴.

¹ *Controu.*, praef. 11.

² *Inst. orat.*, XI 1, 56; III 59, 57. *Plin. Ep.* II. 14, 12.

³ *Ep.* 114, 4.

⁴ *Ep.* 114, 7.

Acestea sînt vicii ale corupției stilului provenite din corupție morală, care după stoici este abaterea de la ceea ce este natural și deci bun. Procesul descompunerii e formulat de scriitorul nostru astfel: *mores animum corrumpunt, animus ingenium, ingenium orationem*.

Alte vicii provin însă din imitația celor vechi: « Mulți umblă după cuvinte din alte secole, vorbesc ca în cele 12 table. Gracchus Crassus și Curio li se par prea cizelați și prea moderni: se întorc la Appius și la Coruncanianus »¹. Și aci Seneca aduce exemplul lui L. Arruntius, imitator al lui Sallustius, al modei arhaizante și al conciziunii aparente (*amputatae sententiae, uerba ante exspectatum cadentia, obscura breuitas*).

Ideile exprimate în ep. 115 sînt parcă o încheiere a tot ce am văzut mai sus. Transcriu începutul: *Nimis anxium esse te circa uerba et compositionem, mi Lucili, nolo: habeo maiora, quae cures. Quaere quid scribas, non quemadmodum. Et hoc ipsum non ut scribas, sed ut sentias, ut illa quae senseris, magis adplices tibi et uelut signes. Cuiuscumque orationem uideris sollicitam et politam, scilo animum quoque non minus esse pusillis occupatum. Magnus ille remissius loquitur et securius: quaecumque dicit, plus habent fiduciae quam curae.... Oratio cultus animi est*².

Aceste cuvinte n-au nevoie de mult comentariu: în filozofie mai important e ce scrii decît cum scrii, și dacă aceasta e sincer simțit și confirmat prin felul propriu de viață. Cine se ocupă prea mult de formă se ocupă de fleacuri. Un om mare vorbește mai liber, mai nestînjinit. În tot ce el spune poți vedea mai mult convingere decît îngrijire formală.

Ajunși la capătul acestei scurte analize, vedem că ideile lui Seneca despre stil se reduc la una singură: ideea naturalității, a simplității. Asupra acestei idei revine în diferite forme și în diferite ocazii, fie că e vorba să condamne retorismul gol, fie rafinamentul chinuit, fie pe arhaizanți, fie pe originalii bizari, a căror vorbire chinuită ascunde lipsa de idei și reflectă lipsa de sănătate morală, așa cum stoicul o înțelegea. Nu e vorba deci de o doctrină, ci de apelul la simplitate și firesc, cu atît mai des repetat cu cît modele stilistice ale vremii, oricît de diferite păreau, ascundeau sau mai degrabă căutau să ascundă o sterilitate pe care nici un artificiu n-o putea salva. Stilul lui Seneca, atît de spontan, de direct, de viu este prin el însuși un protest împotriva artificiilor. Acest spirit agitat, febril, pasionat — « der Ton war immer ein leidenschaftlicher », spune E. Norden despre dînsul³ — scria agitat, febril, pasionat, scria cum vorbea, el și contemporanii săi, într-o epocă de mare uzură nervoasă, de crimă și grotesc. Nu-i vorba de o contradicție, despre care ațișia au vorbit și despre care Const. Martha se exprima elegant, dar fără dreptate: « printr-o bizară necunoaștere de sine, care dovedește cel puțin bunul său gust, S. laudă la altul toate calitățile pe care nu le are și blamează toate defectele care sînt ale sale »⁴.

Stilul oral — *sermo potius quam oratio* — era pe de altă parte impus de necesitățile predicățiunii morale. Aceasta face ca, deși numai la aproximativ

¹ Ep. 114, 13: *multi ex alieno saeculo petunt uerba, duodecim tabulas loquuntur. Gracchus illis et Crassus et Curio nimis culti et recentes sunt, ad Appium et usque ad Coruncanium redeunt.*

² Ep. 115, 1–2.

³ *Die antike Kunstprosa* I, p. 277.

⁴ *Les moralistes sous l'Empire romain* (1872), p. 93, notă.

un secol depărtare, Seneca să ni se pară mai depărtat în timp de Cicero, decît de Augustin de ex. Scriitorul nostru este primul mare prozator care se liberează de prestigiul prozei ciceroniene și, necăutînd să scrie decît cum temperamentul lui îi dicta, scrie cum vorbea lumea cultă din jurul lui. Ce-l interesează este să convingă și să ciștige. De aci rezervele lui Quintilianus, de aci condamnarea venită din partea sterilului și complicatului Fronto. Cît privește motivele condamnării, sînt foarte semnificative vorbele lui Aulus Gellius: *De Annaeo Seneca partim existimant ut de scriptore minime utili, cuius libros adtingere nullum pretium operae sit, quod oratio eius vulgaris uideatur et protrita; res atque sententiae aut inepto inanique impetu sint, aut leui et quasi dicaci argutia, eruditio autem uernacula et plebeia nihilque ex ueterum scriptis habens neque gratiae neque dignitatis*¹.

Această *oratio vulgaris*, această *eruditio uernacula et plebeia* înseamnă însă eliberarea de modele, stilul personal, direct, firesc al singurului autor al epocii cu care putem convorbi ca și cum ar fi lingă noi, ne-ar mustra, ne-ar sfătui, ne-ar îmbărbăta.

ИДЕИ СЕНЕКИ О СТИЛЕ

РЕЗЮМЕ

Идеи Сенеки о стиле занимают небольшое место в творчестве писателя. Мы находим их только в 6 письмах (*Ep. ad. Luc.* 40; 59; 4—7; 75; 1—7; 100; 114; 115; 1—2; 18), следовательно, в произведении, написанном за 2—3 года до смерти; остальные работы содержат несколько незначительных замечаний.

Эти идеи, относящиеся или к *pronuntiatio*, или к выбору слов, композиции и т.д. сводятся к одной: естественности и простоте речи. Значит, речь идет не о доктрине, не о «литературном манифесте», как полагает А. Guillemin (*Revue des études lat.*, 1954 и 1957), — работу в этом направлении Сенека считал *pusilla res*, — а о призыве к простоте и естественности, выражающего протест против замысловатой речи, изоощренной оригинальности или архаического стиля. Сенека писал так, как говорили образованные люди того времени; отсюда и устный характер его стиля, который является также следствием необходимости моральной проповеди стоика. Сенека — первый великий прозаик, который освобождается от влияния цicerоновского стиля. Отсюда и его сдержанное отношение к Цицерону, которое, однако, нигде не принимает, ту форму, за которую его упрекают Квинтилиан или Авл Геллий.

Существенное различие между Сенекой и Цицероном, стремящимся к идеальному образцу совершенства, состоит в том, что Сенека видит в стиле отражение моральной жизни человека и общества. Для каждой эпохи харак-

¹ *Nocles Atticae XII 2 (Quod Annaeus Seneca iudicans de Q. Ennio deque M. Tullio leui futillique iudicio fuit).*

терен свой « колорит ». Сенека обладает чутьем исторического развития форм стиля; отсюда большой переворот в развитии латинской прозы. Вследствие этого расстояние, отделяющее его во времени от Цицерона, кажется больше расстояния, отделяющего его, например, от христианских писателей IV века. Осуждая Сенеку за его *oratio uulgaris* и за *eruditio uernacula et plebeia*, Авл Геллий (*Noct. Att.* XII, 2) дает, таким образом, важнейшее объяснение выступления Квинтилиана или Фронтон против особенностей стиля Сенеки.

LES IDÉES DE SÉNÈQUE SUR LE STYLE

RÉSUMÉ

Les idées de Sénèque sur le style occupent une place restreinte dans l'œuvre de l'écrivain. On les trouve presque exclusivement dans six lettres (*Ep. ad Luc.* 40; 59, 4—7; 75, 1—7; 100; 114; 115, 1—2, 18), c'est-à-dire dans la partie de son œuvre écrite deux ou trois ans avant sa mort. Ailleurs, quelques observations dépourvues d'intérêt.

Ces idées, qui se rapportent soit à la *pronuntiatio*, soit au choix des mots, à la composition etc., se réduisent au fond à une seule, à savoir celle du naturel et de la simplicité dans le discours. Il n'est donc pas question d'une doctrine, d'un « manifeste littéraire » comme l'affirme A. Guillemin (*Revue des études lat.*, 1954 et 1957) — la préoccupation dans ce sens étant considérée par Sénèque *pusilla res* —, mais d'un appel à la simplicité et au naturel, ce qui n'est qu'une façon de protester contre le parler alambiqué ou l'originalité bizarre et quelquefois contre le style archaïsant. La façon d'écrire de Sénèque est celle des gens cultivés de son époque et de ce fait résulte le caractère oral de son style, imposé aussi par la nécessité de la prédication morale du philosophe stoïcien. Il est le premier grand prosateur qui rejette le prestige de la phrase cicéronienne. De là son attitude plutôt réservée envers Cicéron, sans pour cela adopter la forme que lui ont reprochée Quintilien et Aulu-Gelle.

Sénèque diffère essentiellement de Cicéron, qui recherchait le modèle idéal de la perfection, par son opinion que le style doit refléter la vie morale de l'homme et de la société. Chaque époque à sa « couleur ». Sénèque possède le sens de l'évolution historique des formes stylistiques, ce qui explique la transformation radicale qu'il a opérée dans la prose latine. L'intervalle qui le sépare de Cicéron semble par conséquent plus grand que celui qui s'interpose entre Sénèque et les écrivains chrétiens du IVe siècle par exemple. Le fait qu'il a été critiqué par Aulu-Gelle (*Noct. Att.* XII, 2) pour son *oratio uulgaris* et pour l'*eruditio uernacula et plebeia* offre l'explication principale de la réaction de Quintilien ou de Fronton contre la manière d'écrire de Sénèque.